

si'nin 198 talebeyi barındırdığı öğrenilir ki buradan da İstanbul'un en kalabalık medresesi olduğu anlaşılmaktadır.

Ayasofya-yı Kebîr Medresesi olarak da anılan yapı, Şeyhülislâm Hayrî Efendi'nin meşihatı zamanında başlatılan medreselerin ıslahı çalışmalarıyla İstanbul medreselerinin "Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye medreseleri" adıyla tanzim edilmesi sırasında bu düzenlemeye göre tâlî kısm-ı evvelin 2. sınıflarına tahsis edilmiştir. Rûmî 1330 (1915) yılında yapılan ve İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi'nde bulunan *Ders Vekâleti Medrese ve Müderris Defteri*'ndeki bu tesbitte medresenin alt katında on dört, üst katında on sekiz olmak üzere büyüklü küçüklü otuz iki odası, her iki katta helâsı, genişçe bir avlusu ile ortasında bir şadırvanı, gusülhâne ve çamaşırlığı bulunduğu, içinde 103 talebe oturmasına rağmen burada 80-90 talebenin barınabileceği belirtilmiştir.

Ayasofya Medresesi 1924 yılına kadar bu şekilde kullanıldıktan sonra İstanbul Belediyesi'nce öksüzler yurdu haline getirilmiş, 1934'te Ayasofya Camii'nin Vakıflar İdaresi'nden alınarak Müzeler Genel Müdürlüğü'ne devredilmesinden sonra kısa bir süre daha yurt olarak kullanılmış, 1935 yılında boşaltılmıştır. Bu tarihte Ayasofya'nın etrafını açmak gayesi ve mevcut medrese binasının "eski eser" özelliğinde olmadığı gerekçesiyle Müzeler İdaresi tarafından tamamen yıktırılmıştır. Bu yanlış davranış o zamandan beri sık sık tenkide uğramıştır. 1985-1986 yıllarında medrese arsındaki toprak ve moloz yığını kaldırılmış ve binanın temelleri bulunmuştur. Bu temel kalıntıları üzerine medrese binasının yeniden yapılarak buranın Ayasofya Müzesi idare bölümüne tahsis düşünülüş ise de bugüne kadar henüz bir çalışmaya girililmemiştir.

Ayasofya Medresesi, C. Gurlitt (ö. 1938) tarafından yayımlanan tam doğru olma-

yan plandan öğrenildiğine göre caminin kuzey tarafında, kuzeybatı köşedeki minare ile buradaki yan giriş dehlizine bitişik bir yapı idi. Ortada taş döşeli revaklı büyük bir avlu ile bir şadırvan bulunuyordu. A. Süheyl Ünver ve E. Hakkı Ayverdi tarafından yayımlanan planlar ise Gurlitt'in ana çizgilerine uymamaktadır. Bu planlara göre Ayasofya Medresesi iki bölümlüdür. Büyük bölümle cami duvarı arasında, yine ortasında revaklı bir avlu olan daha ufak ölçülerde küçük bölüm bulunmaktadır. E. Hakkı Ayverdi tarafından verilen hücre sayısı ise yine kendisi tarafından yayımlanan plana uymamaktadır.

Mevcut fotoğraflara göre gerek alt gerekse üst katta avlu revaklarındaki pâyeler ahşaptı ve bunların üzerlerinde de yayvan yay biçimi kemerler vardı. Yapının cephesi XIX. yüzyılın binalarında görülen ve medrese mimarisi ile hiçbir bağlantısı olmayan Tanzimat üslubunu aksettiriyordu. Dar bodrum pencerelerinin üstünde iki sıra halinde, yarım yuvarlak kemerli ve medreselerde alışılmamış derecede büyük pencereler sıralanmıştı. Ayasofya Külliyesi'nin bir parçasını teşkil eden ve İstanbul'un ilk kültür müessesesi olan Ayasofya Medresesi'nin yok olması tarih bakımından büyük bir kayıptır.

Ayasofya'nın kuzey tarafında, Alemdar Yokuşu kenarındaki Mimar Sinan yapısı medreseye de genellikle Ayasofya Medresesi denilmekte ise de bu Dârüssaâde ağası Câfer Ağa Medresesi olup Soğukçeşme Medresesi adıyla da tanınmıştır ve Ayasofya Külliyesi'ne ait değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. M 4517; BA, *Tamirat Defterleri*, nr. 2; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, I, 3; C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1907-12, s. XXV-XXVI; A. Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç: Fatih Külliyesi*, İstanbul 1946, bk. İndeks; a.mlf., *Ali Kuşçu, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1948, bk. İndeks ve resimler; *Fâtih Mehmed II. Vakfiyeleri* (nşr. Vakıflar Umum Müdürlüğü), Ankara 1948, s. 42; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi III*, s. 316-321, rs. 527-528; Câhid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 474-480 (XVI. yüzyıla kadar müderrislerin listesi ile); Mübahat S. Kütükoğlu, *1869'da Faal İstanbul Medreseleri*, İstanbul 1977, s. 29; a.mlf., "Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İTED*, VII/1-2 (1978), s. 15-30; Erdem Yücel, *Ayasofya Müzesi*, İstanbul 1986, s. 28; Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Mimarlık Tarihinin Arşiv Kaynakları", *TD*, sy. 5-6 (1951-52), s. 99; Azâde Akar, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *VD*, IX (1971), s. 289.

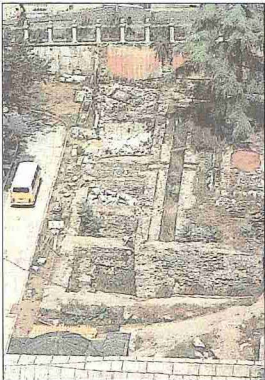

SEMAVİ EYİCE

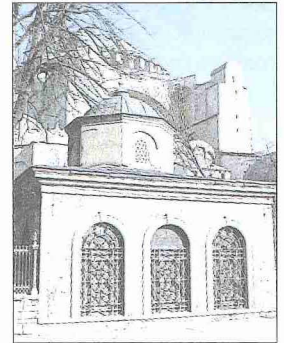
AYASOFYA MUVAKKİTHÂNESİ. Ayasofya Camii etrafında Türkler'in inşa ettiği külliye parçalarından biri olarak saatlerin muhafazası için yapılmıştır. Bizans devrinde Ayasofya'nın güneybatı köşesinde zamanı gösteren ve mekanik olarak çalışmak suretiyle her saat başını içinden bir kuklanın çıkmasıyla belirten bir saat (horologion) vardı. Böyle bir saatin minyatür resmi, İsmâil b. Rezzâz el-Cezeri'nin *Kitâbü'l-Hiyel* adlı eserinde (bk. TSMK, III. Ahmed, nr. 3472, vr. 5^b; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3606) yer almaktadır. Ancak bu saatin ne zamana kadar kullanıldığı bilinmemektedir.

İstanbul'un fethinden sonra şehrin ulucamii durumuna gelen Ayasofya'da namaz vakitlerinin düzenli şekilde tesbit edilebilmesi için muvakkitlerin nezâretinde saatlerin korunacağı başlı başına bir bina, bir muvakkithâne yapılması ancak geçen yüzyılın içlerinde düşünülmüştür. Ayasofya Camii'nin daha eskiden de bir muvakkithânesi olup olmadığı bilinmemektedir. Günümüzde görülen müstakil yapı Sultan Abdülmecid zamanında, Ayasofya'nın Fossati kardeşler tarafından 1846-1849 yıllarındaki büyük tamiri bittikten birkaç yıl sonra inşa edilmiştir. Bu hususta 27 Safer 1270 (29 Kasım 1853) tarihli bir belge (BA, Meclis-i Vâlâ, nr. 13152), Ayasofya-yı Kebîr Camii'nin Şekerci Kapısı bitişiğindeki muvakkithânenin müteahhit Mısırlı Yani Kalfa nezâretinde yapıldığını ve inşa için harcanan parayı bildirmektedir. Süheyl Ünver bir yazısında, kaynağını belirtmeksizin, Sultan Abdülmecid'in Ayasofya Muvakkithânesi'nde iftar yaptığını kaydederek.

Fossati'lerin, şimdi Güney İsviçre'nin Bellinzona şehri arşivinde muhafaza edilen evrakı arasında, bu muvakkithânenin "Vakit Odası" kaydı ile projeleri bulunmaktadır. Fakat bu projeler bugün mevcut bina ile karşılaştırıldığında arada farklılıklar olduğu dikkati çeker. Cad-

Ayasofya Medresesi'nin arkeolojik araştırmalar sonucu ortaya çıkarılmış olan kalıntıları

Ayasofya Muvakkithânesi

de cephesinde pencere kemerleri arasındaki madalyonlar, kemer başlangıcı hizasındaki silme, saçak kenarında sıralanan tomurcuklar, kubbe kasnağındaki saat ile yuvarlak pencereler ve nihayet kubbenin tepesindeki çıkıntı binada mevcut değildir. Böylece muvakkithâne-nin Fossati'nin çizimine göre daha sade ve gösterişsiz bir biçimde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Ayasofya Muvakkithanesi, meydana şadırvan avlusuna geçit veren yan kapının hemen iç tarafında olup cephesi ya ya kaldırımı üstündedir. Kare planlı olan bu kâgir yapının cami tarafında bir kapısı vardır. Diğer üç cephede ise demir parmaklıklı üçer pencere içeriye aydınlatır. Ortada bir daire halinde sekiz sütun sıralanır. Bunların üstünde, sekizgen biçimli kasnağında dört pencere bulunan bir kubbe yükselir. Kubbe ve etrafındaki dehlizin çatısı kurşun kaplıdır. Tam ortada, profilli bir mermer ayak üstünde, son yıllarda kırılmış olan yekpâre kalın mermerden yuvarlak bir masa bulunmaktaydı. Ayasofya Camii müzeye dönüştürüldüğünde muvakkithänenin içindeki yazı levhaları ile bazıları çok değerli olan saatler de dağıtılmıştır. Muvakkithâne müzenin bürosu haline getirildiği sırada içine mimari ifadeyi bozan bazı bölümler yapılmıştır.

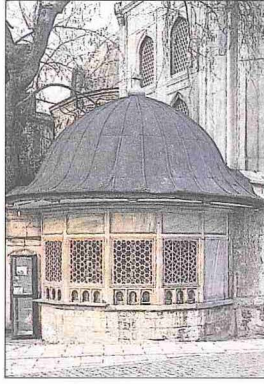
Ayasofya Muvakkithanesi, bu çeşit yapıların içinde en gösterişli olanlardan biridir. Hepsinde XIX. yüzyılda yapılan muvakkithânelerden Tophane'de Nusretiye, Üsküdar'da Selimiye ve Dolmabahçe camilerinin muvakkithâneleri gerek dış mimarileri gerekse süslemeleri bakımından Ayasofya'daki gibi iddialıdır. Türk devri boyunca beş yüzyıl İstanbul'un en önemli ibadet yeri olan Ayasofya'nın Türk devrine ait eklerini de değerlendirmek ve onları ilk yapılış gayelerine uygun bir biçimde teşhire açmak, bunun için Ayasofya Muvakkithanesi'ni ilk yapıldığı ve uzun yıllar kullanıldığı gibi saatleri, duvarlarını süsleyen vakit ve saat ile ilgili yazı levhaları ve diğer eşyası ile döşeyip tek Türk muvakkithanesi örneği olarak yaşatmak, Türk kültür mirasının tanıtılması bakımından önem taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Süheyl Ünver, "Osmanlı Türkleri İlmi Tarihinde Muvakkithâneler", *Atatürk Konferansları*, 1971-1972, Ankara 1975, V, 236; Azâde Akar, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *VD*, IX (1971), s. 286-287; Semavi Eyice, "Ayasofya Horologion'u ve Muvakkithanesi", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, IX (1983), s. 15-24, ayrıca 17 resim ve çizim.

SEMAVİ EYİCE

Ayasofya'nın çevre duvarına bitişik olan sebil

AYASOFYA SEBİLLERİ. Ayasofya'ya komşu olan ve onun cami olarak vakfedilmesinden çok sonra yapılmış iki sebil binası vardır. Bunlardan birincisi caminin dış avlu duvarının güneybatı köşesinde bulunmaktadır. Hangi tarihte ve kimin tarafından vakfedildiğine dair bir kayıt yoktur. İzzet Kumbaracılar bu sebinin, uzun zaman buranın sebilciliğinde bulunan İsmail Hakkı adındaki kişide görülen vakıfnâmeden, Sultan İbrâhim (1640-1648) tarafından yaptırıldığını öğrenildiğini haber verirse de bu vakfiye yayımlanmadığı için doğruluk derecesi bilinmemektedir. Sultan İbrâhim döneminde hassa başmimarı Koca Kasım Ağa olduğuna göre, sebilleri gerçekten bu padişah tarafından yaptırıldı ise bu minarın eseri olmasına ihtimal verilebilir. Uzun süre boş duran bu küçük hayır binası, 1960'lı yıllarda Belediye Zabıtası Turizm Merkezi olarak kullanılmış, daha sonra da büfe olarak kiraya verilmiştir.

Ayasofya Sebili mermerden yapılmış bir köşe sebilidir. Cadde seviyesinin yükseltilmesi sonunda gerçek nisbetlerini bozacak biçimde çukurda kalmakla birlikte klasik dönem Türk sanatının sade ve zarif ölçü ve özelliklerine sahiptir. Dört penceresinin altında üçer tane tas verme gözü vardır. Üzeri geniş ahşap bir saçak ve kurşun kaplı bir kubbe ile örtülmüştür. Batı tarafındaki mermer çerçevesi demir kanatlı bir kapı içeriye girişi sağlar. Kubbenin tepesinde taştan bir alem vardır. İçinde Bizans devrine ait olduğu dış yüzündeki kabartma süslemelerden anlaşılan mermerden oyulmuş bir tekne bulunmaktadır.

Ayasofya'daki ikinci sebilleri avlunun içinde, güney tarafındaki yan girişin başındadır. Bizans döneminde olduğu gibi Türk döneminde de camiye ana giriş olarak kullanılan ve son yıllarda bu fonksiyonu artık sona eren bu önemli geçit yerinin köşesinde bulunan sebilleri doksanderece-

lik bir köşe halindedir ve kimin tarafından yaptırıldığı bilinmeyen, mimari üslubundan dolayı XVIII. yüzyıla tarihlenen bir eserdir. Ancak bu yüzyıl içinde Ayasofya'da Sultan I. Mahmud tarafından 1740-1742 yıllarında yapılan ilâvelerin zengin işçiliği bu sebilde yoktur. Bu bakımdan onun I. Mahmud devri ilâvelerinden olması ihtimali zayıftır. 1950'lerde müdür makamı, sonra da personel bürosu olarak kullanılmıştır.

Ayasofya'nın bu ikinci sebilleri tamamen mermer kaplı olup dikdörtgen biçimli iki penceresi vardır. Bu pencerelerden birine üç basamaklı bir merdivenle ulaşılır. Bu pencerenin önündeki yüksek seki, mermer sütunlara dayanan bir saçakla korunmuştur. Saçak geriye doğru uzanarak sebinin yanında sıralanan abdest musluklarını da örtmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 65; Kemal Altan, "Ayasofya Etrafında Türk San'at Ekleri", *Arkitekt*, sy. 9, İstanbul 1935, s. 267; Semavi Eyice, "Mimar Kasım Hakkında", *TTK Belleten*, XLIII/172 (1979), s. 799.

SEMAVİ EYİCE

AYASOFYA SİBYAN MEKTEBİ. Sultan I. Mahmud tarafından inşa ettirilen şadırvan, kütüphane ve aşhâne-imaret ile birlikte 1155 (1742) yılına doğru yaptırılmıştır. Üzerinde kesin inşa tarihini bildiren bir kitâbe yoktur. Ancak eski bir destanda şadırvanın güzelliği övülürken beraberinde sıbyan mektebinin de adı geçmektedir: "Bahtı müsait, kevkeb gibi / Su kandırır çeşme gibi / Hem yanına kıldı bina / Sıbyan nâzik mektebi // Misli yok devran içinde / Su çağlar her an içinde / Tâlim için dolu sıbyan / Mekteb-i irfân içinde".

Müstakil bir bina olarak Ayasofya'nın güneybatı tarafındaki avluda yaptırılan sıbyan mektebi, muntazam taş ve tuğla sıraları halinde yapılmış küçük ve zarif bir bina. Bu çeşit mekteplerin çoğunda görüldüğü gibi iki katlı olarak inşa edilmiştir. Alt zemin katının yarısı iki kemerle dışarı açılan bir mekân halindedir. Bugün camekânla dışarı ile bağlantısı kesilmiş olan bu mekânın hangi gaye ile yapıldığı bilinmemektedir. Ancak son devirde burası kahvehane olarak kullanılıyordu. Zemin katın diğer yarısı bevvâb odası olmalıdır. Taş merdivenle ulaşılan yukarı kat kare bir mekân olup üç cephesinde üçer pencere ile bol ışık almaktadır. Üstü, kasnağın-